

ks. Jacek Rosa

Instytut Nauk Społecznych, Akademia Policji w Szczytnie

ORCID 0000-0003-1451-8823

Katarzyna Badźmirowska-Masłowska

Wydział Prawa i Administracji, Akademia Sztuki Wojennej w Warszawie

ORCID 0000-0002-3553-2378

Teoria cywilizacji w koncepcji Feliksa Konecznego. Refleksje prawne, etyczne i teologiczne

Theory of civilization in the conception of Feliks Koneczny.
Legal, ethical, and theological reflections

Abstract

Contemporary challenges necessitate a clear understanding of the value of the word in its full sense, which implies responsibilities and difficulties associated with the concept of civilization. This article presents selected thoughts on Feliks Koneczny's perspective on the issues and understanding of what civilization is. The authors attempt to capture these reflections on civilization from three perspectives: legal, ethical, and theological.

Keywords

Civilization, law, ethics

Abstrakt

Współczesne wyzwania rodzą potrzebę jasnego zrozumienia wartości słowa w jego pełnym znaczeniu, które zakłada odpowiedzialności i trudności jakimi wiąże się pojęcie cywilizacji. W powyższym artykule zostaną przedstawione wybrane myśli dotyczące spojrzenia Feliksa Konecznego na rozumienie, czym jest cywilizacja. Autorzy próbują te refleksje dotyczące cywilizacji ująć z trzech płaszczyzn: prawnej, etycznej i teologicznej.

Słowa kluczowe

cywilizacja, prawo, etyka

Wprowadzenie

Problematyka osadzona wokół teorii cywilizacji stanowi współcześnie przedmiot szeroki, interdyscyplinarnych rozważań, prowadzonych w ramach różnych dziedzin i dyscyplin naukowych, reprezentujących wielorakość podejść i kontekstów historyczno-filozoficznych przyjmowanych w ich analizowaniu. W ich mnogości nieodzowne wydaje się odniesienie do, zakładającej pluralizm (wielość) i komplementarność koncepcji teorii cywilizacji Feliksa Konecznego. Ukazuje ona przekrój dziejów ludzkości w ujęciu praw nimi rządzących z uwzględnieniem filozoficznych syntez czy może raczej anty-syntez systemów społecznych¹, politycznych i religijnych, z uczynieniem kultury kryterium rozdziału ich odmian². Wśród tych o istotnym wpływie historiozoficznym główne miejsce zajmuje cywilizacja łacińska z jej źródłami w starożytnych Grecji i Rzymie oraz – właściwym tożsamości polskiej – chrześcijaństwie (katolicyzmie); kwestie jej dotyczące wymagają odrębnego zasygnalizowania.

W dobie dynamicznego rozwoju technologii informacyjno-komunikacyjnych, implikujących konwergencję i digitalizację oraz współdeterminujących globalizację świata we wszystkich jego obszarach, odwołanie do przedmiotowej koncepcji skłania do refleksji teologicznych i etyczno-prawnych, obrazujących implikację zwrotu cyfrowego dla kondycji ludzkości w skali makro i mezo (geopolityki w wymiarze międzynarodowym i państwowym oraz społecznym) a także mikro (dotyczącym człowieka jako jednostki). Jest to przedsięwzięcie nieoczywiste, bo interdyscyplinarne oraz łączące parametry odległego czasu i przestrzeni mu towarzyszącej (innych epok historycznych); pozwalające jednak na przedstawienie ww. teorii Feliksa Konecznego w reinterpretującej i przeniesionej w czasy współczesne formule jako konceptu aktualnego i wymagającego dalszych deliberacji.

Artykuł ze swej istoty i ram opracowania ma charakter przyczynkarski. Prezentację tytułowych zagadnień poprzedzają kwestie definicyjne, dotyczące analizy kluczowych nazw: *cywilizacja i kultura* i relacji między nimi zachodzących, wskazujące na istotę dylematów pojęciowych. Następnie przedstawiono główne założenia teorii cywilizacji Autora z centralnym jej komponentem – *trójprawem* oraz odniesieniem do monizmu i dualizmu prawnego. W ich świetle zarysowano źródła i znaczenie cywilizacji łacińskiej, ze szczególnym uwzględnieniem jej podstaw chrześcijańskich (katolickich), dotykających zagadnień tj. *Quincunx*, generalia etyk i personalizizm.

¹ Autor podniósł, że: *Metody syntez historycznych, użyte dotychczas, syntez nie dały. Wolno tedy próbować własnej*, F. Koneczny, *O wielości cywilizacji*, Stowarzyszenie im. Przemysła II Cyfrowa Biblioteka Myśli cyfrowej (na podstawie Gebethner i Wolff, Kraków 1935), s. 25.

² Zanalizowano w szczególności: F. Koneczny, *O wielości cywilizacji*, Stowarzyszenie im. Przemysła II Cyfrowa Biblioteka Myśli cyfrowej (na podstawie Gebethner i Wolff, Kraków 1935), F. Koneczny, *Państwo i Prawo w cywilizacji łacińskiej*, Wydanie nowe i poprawione, Antzk 2001.

Refleksje, odnoszące się do współczesnej perspektywy wybranych z omawianej odmiany cywilizacji wyżej wymienianych aspektów prawnych, etycznych i teologicznych, w podsumowaniu prowadzą do wniosków ogólniejszej natury.

Cywilizacja a kultura. Dylematy pojęciowe

Cywilizacja jest nazwą wieloznaczną, analizowaną z punktu widzenia różnych dziedzin (zwłaszcza nauki humanistyczne i społeczne) i dyscyplin naukowych (tj. np. filozofia, socjologia, historia, ale też archeologia, antropologia czy ekonomia i prawo). Pomimo, że językowo wywodzi się z łacińskiego rzeczownika *civis* i przymiotnika *civilis* (obywatel, obywatelski, a szerzej rozumiana jest też jako publiczny, państwowy), to współczesna interpretacja tego pojęcia jest XVIII – wiecznym neologizmem, pochodnym sformułowaniu francuskim (*la civilisation*) i angielskim (*the civilization*); przenosząc się na inne, europejskie wersje językowe oddaje tym samym dyferencjację filologiczno-kontekstualną jego źródłosłowia i ukazuje zasadność rozróżnienia słowa *cywilizacja* od jego *pojęcia*, funkcjonującego niezależnie od jego definicji w innych regionach globu, zwłaszcza że nie zawierają one jego jednoznacznego rozgraniczenia semantycznego od nazwy *kultura*³. Splot obydwu ww. słów/pojęć jest kluczowy dla przyjęcia i interpretacji odnośnych definicji. Ma też fundamentalne znaczenie dla rozpatrywania teorii Feliksa Konecznego i usytuowania w jej ramach cywilizacji łacińskiej.

Dla potrzeb niniejszego opracowania zasadne wydaje się rozpatrywanie tej kwestii w kontekście podejścia bądź statycznego, bądź dynamicznego. Odzwierciedlając pierwsze z ww. ujęć, *cywilizację* można zdefiniować ogólnie jako metodę ustroju życia zbiorowego w trwalszych jego formach w danym czasie i przestrzeni, obejmującą swoim zakresem przenikający się i stanowiący nierozłączną całość ich dorobek materialny i duchowy⁴. Obejmuje ona trwałe jednostki lub typy zintegrowane z synonimicznie postrzeganą *kulturą*, która stanowi: *ogół materialnych* [wszelkie materialne wytwory człowieka] i *pozamaterialnych* (duchowych – idee, sztuka, religia etc.) [oraz społeczno-organizacyjnych, w tym normatywno-prawnych] *elementów składających się na utrwalony dorobek ludzkości w przekroju jej dziejów, gromadzony i przekazywany w następstwie pokoleń⁵, niezależnie od jego wpisania*

³ Odzwierciedlaną np. w tekstach angielskich, francuskich czy niemieckich; szerzej: B. Działoszyński, *Cywilizacja. Szkice z dziejów pojęcia w XVIII i XIX wieku*. Warszawa 2018, s. 3-4. Por.: H.G. Mirabeau, *L'ami des Holmes an traite de la population* (1762). Whitefish 2009.

⁴ P. Skrzydlewski, *Polityka i jej determinanty cywilizacyjne w świetle nauki o cywilizacjach Feliksa Konecznego*, „Człowiek w Kulturze” 1998, nr 10, s. 61. Zagadnienia nazewnictwa są obszerne i wymagają odrębnego opracowania.

⁵ J. Piwowarski, *Trzy filary kultury bezpieczeństwa*. „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje” 2016, nr 24, s. 10. [9-21]

w określony ustrój życia zbiorowego (cywilizację)⁶. Natomiast w ujęciu dynamicznym *cywilizacja* jest procesem nacechowanym uniwersalizmem i ponadnarodowościowym charakterem, a *kultura* postrzegana jest jako pojęcie względem niej antonimiczne. Co więcej, obydwie omawiane terminy i zależności między nimi są niejednorodnie definiowane i interpretowane. Według niektórych koncepcji to *kultura* jest zbiorem wytworów działalności ludzkiej, w innych zaś stanowią one łącznie „desygnat” pojęcia *cywilizacja* podczas gdy *kultura* dotyczy wewnętrznej rzeczywistości duchowej człowieka istniejącej poza realnym, zewnętrznym światem (wartości, powinności etc.)⁷; jeszcze inne podnoszą, że przeciwstawność owa nie musi oznaczać opozycji pomiędzy aspektami materialnymi a duchowymi⁸. Przyjęcie idei *cywilizacji* jako całokształtu wytworów ludzkich dodanych do natury dla udoskonalenia życia człowieka i jego wspólnot a *kultury* jako przeżyć i czynności ludzi tworzących *cywilizację* i z niej korzystających⁹, może prowadzić do utożsamiania *cywilizacji* z nowoczesnością, postępem, uzyskiwaniem władzy nad przyrodą z jednoczesnym przeciwstawianiem jej stanowi natury, negatywnie szacowanej dzikości lub barbarzyństwa¹⁰. Powstaje tu jednak kluczowa wątpliwość co do oceny i hierarchizacji poszczególnych typów cywilizacji, pod kątem stopnia ich rozwoju i modernizacji życia ludzkiego. Już w XIX wieku uwidoczniły się negatywne implikacje europocentryzmu – wysoko ocenianej cywilizacji tzw. białego człowieka, w postaci takich zjawisk jak kolonializm i rasizm, a gwałtowna industrializacja i inne determinanty o podłożu polityczno-gospodarczym, z dominacją klas o znaczącym statusie ekonomiczno-społecznym, doprowadziły do wystąpienia poważnych konfliktów o zróżnicowanej proveniencji, charakterystyce, nasileniu i przebiegu oraz konsekwencjach; zarówno zbrojnych – międzynarodowych i nie międzynarodowych (np. I i II wojna światowa), jak i pozamilitarnych, zwłaszcza wewnętrznych o podłożu i skutkach ekonomicznych, politycznych, społecznych i kulturowych¹¹.

Główne założenia teorii cywilizacji Feliksa Konecznego

Rozważania Feliksa Konecznego nad tematyką cywilizacji ludzkiej miały charakter historiozoficzny, przy zastosowaniu, opartej na doświadczeniu metody

⁶ P. Skrzydlewski, *Cywilizacja* [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, <http://ptta.pl/pef/pdf/c/cywilizacja.pdf> [dostęp 3.04.2024].

⁷ P. Skrzydlewski, *Polityka i jej determinanty...*, dz. cyt., s. 61-62.

⁸ B. Działoszyński, dz. cyt., s. 12,

⁹ W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, T I/III, PWN, Warszawa 1978, s. 76.

¹⁰ J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, PWN, Warszawa 2002, s. 695.

¹¹ P. Skrzydlewski, *Cywilizacja* [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, <http://ptta.pl/pef/pdf/c/cywilizacja.pdf> [dostęp 3.04.2024].

aposteriorycznej¹²; *credo* zawarł w dziele *O wielości cywilizacji* (1935): *nauka o cywilizacji jest najwyższym piętrem historii (...) jako dzieje powszechne można będzie układać dopiero na tle walk cywilizacji i niefortunnych prób syntez cywilizacyjnych – tudzież, że na miejsce dotychczasowej mętności jakiejś nijakiej rzekomej historii kultury wstąpi jasna nauka o cywilizacjach jako wynik wszelkiej różnaitości dociekań historycznych, jako najwyższy szczebel nauki historycznej*¹³. Podejście naukowe zbliża Autora do ww. stanowiska statycznego.

Definiuje On *cywilizację* jako metodę ustroju szeroko rozumianego, zbiorowego życia społecznego, obejmującego wszystkie szczeble zrzeszeń w ich publicznym i niepublicznym (rodzinny i prywatny) wymiarze; dotyczy następujących po sobie/i lub współistniejących z form wspólnotowych, tj.: ród, plemię, lud, społeczność, społeczeństwo, naród, państwo¹⁴). Z przedmiotowej perspektywy, w skład tego pojęcia wchodzi, przenikający się wzajemnie i nierozłączny w swej całości, dorobek materialny, intelektualny i duchowy, trwałych jednostek lub ich typów, przekazywany w paradygmacie transmisji generacyjnej. Obejmuje ono wytwory materialne i twórczość niematerialną człowieka, sztukę i literaturę, edukację i naukę, politykę i ekonomię komunikację etc.; *kultura* zaś jako konkretna emanacja abstrakcyjnej idei cywilizacyjnej, stanowi kryterium wyodrębniające część danej cywilizacji w konkretny jej przejaw (np. kultura Polski jako wyodrębniona część chrześcijańskiej cywilizacji łacińskiej)¹⁵. Uogólniając: *Cywilizacja – to suma wszystkiego co pewnemu odłamowi ludzkości jest wspólne; a zarazem suma wszystkiego czym taki odłam różni się od innych*¹⁶. Pluralistyczna i komplementarna teoria cywilizacji F. Konecznego czyni ją kategorią nadrzędną – metodą organizacji rządzącą życiem zbiorowym, wspólnym dla wielu kultur.

¹² *Cywilizacja byłaby jednym możliwym zrzeszeniem ponadnarodowym. Nie wytworzy się jej sztucznie, nie zrodzi się z żadnego aprioryzmu*, F. Koneczny, *O wielości cywilizacji ...*, dz. cyt., s. 242.

Por. rozważania metodologiczne i historiozoficzne, F. Koneczny, *O wielości cywilizacji ...*, dz. cyt., s. 5-32; 243-245 (*Rozdział wstępny, Zakończenie*).

¹³ *Ibidem*, s. 243.

¹⁴ *Ibidem*, s. 113; (*Rozdział: Co to jest cywilizacja*). Cytat wzięty z: *Polskie Logos i Ethos*, Poznań 1921, tom I (wykład wstępny na Uniwersytecie Wileńskim).

Szersze rozważanie form życia zbiorowego, w tym ich dyferencjacji ze względu na kryteria etyczne przekracza ramy niniejszego opracowania, por. np. F. Koneczny, „Rozwój moralności”, Warszawa – Komorów 2000, s. 136 i ns.

¹⁵ P. Bezat, *Poglądy polityczno-prawne Feliksa Konecznego*, Biblioteka Wszepocholaka, Dom Wydawniczy „Ostoja”, Krzeszowice 2004; F. Koneczny, *Polskie Logos a Ethos. Roztrząsanie o znaczeniu i celu Polski*, t. I, Wydawnictwo Antyk, M. Dybowski, Warszawa – Komorów 2002, s. 7 i ns.

¹⁶ J. Zieliński, *Teoria cywilizacji według Feliksa Konecznego*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie” 2019, nr 26, s. 289-303.

Cechy danej *cywilizacji* implikowane są katalogiem kryteriów, które mogą zostać zestawione w zbiór, uwzględniający jako kryterium formułę zrzeszeniową (tj. plemię, naród, państwo). Obejmuje on: wzajemny stosunek norm prawa prywatnego i publicznego (w tym konstytutywności nazwy naród i poczucia narodu), własność, jednostajność lub różnorodność identyfikacji aksjologicznej¹⁷ oraz oparcie na religii wraz z dychotomią *sacrum – profanum*¹⁸; *ergo* odnosi się do prawa, etyki oraz wiary i wyznania.

Prawo i etyka w myśli Feliksa Konecznego

Fundamentalnym narzędziem *cywilizacji* jest prawo, określające w szczególności reguły wyznaczające stosunki międzyludzkie (system nakazów i zakazów) i zestaw internalizowanych norm legislacyjnych i aksjologicznych (w tym etycznych) oraz pojęć, poglądów i zachowań, ujętych systemowo, na – gwarantującej niesprzeczność w jego obrębie norm, wartości i pojmowania czasu – zasadzie współmierności¹⁹, w jednolity paradygmat kulturowy²⁰. Prawo rozumiane jako kategoria normatywna i instytucjonalna jest narzędziem porządkującym życie społeczne²¹; jest też wskaźnikiem istnienia i kształtowania się różnic cywilizacyjnych²².

Centralnym pojęciem koncepcji Autora jest, odnoszące się do badania najstarszych zbiorowości ludzkich (tj. ród, plemię), *trójprawo*, kształtujące na zasadach zbliżonych do prawa zwyczajowego zewnętrzny wymiar i instytucjonalizację form międzyludzkich we właściwych dla danego etapu rozwoju społecznego, obszarach. Odzwierciedla normatywną płaszczyznę relacji człowiek-zrzeszenie, wyrażaną w sposobie podchodzenia jego członków do prawa prywatnego i publicznego²³. Podkreśla On, że: *Objawy życia zbiorowego, tworzące prawo rodzinne (z małżeńskim) [rodzinne], majątkowe²⁴ i spadkowe, przenikają się zawsze wzajemnie. (...) wywierają na siebie ciągle nawzajem wpływ, wyjaśniając się zarazem wzajemnie. Jest to niemożliwe, żeby rozważając jeden z tych działów w stosunku do cywilizacji, nie dotknąć zarazem innych. Dla nadzwyczaj ścisłego związku tych dziedzin prawa rozważać je można, a raczej trzeba jako oddzielną grupę, którą nazwiemy trójprawem. (...) od różnorodności*

¹⁷ F. Koneczny, *Polskie Logos a Ethos...* dz. cyt., s. 9 i n.

¹⁸ J. Zieliński, *Teoria cywilizacji według...*, dz. cyt., s. 292.

¹⁹ F. Koneczny, *O wielości cywilizacji ...*, dz. cyt., s. 108-112.

²⁰ L. Gawor, *O wielości cywilizacji. Filozofia społeczna Feliksa Konecznego*, Lublin 2002, s. 49.

²¹ Tamże, s. 68-96.

²² Tamże, s. 79.

²³ Tamże, s. 70-71.

²⁴ F. Koneczny, *Państwo i prawo w cywilizacji łacińskiej*, Wydawnictwo Antyk, Warszawa-Komorów 2001, s. 26; L. Gawor, *O wielości cywilizacji...*, dz. cyt., s. 69.

w trójprawie poczyną się różniczkowanie cywilizacji²⁵. W continuum niniejszych rozważań pozostają odniesienia Autora względem odpowiadających charakterowi stosunków społecznych modeli monizmu i dualizmu prawnego, określających podejście do prawa prywatnego i publicznego oraz relacji ekskluzji lub koegzystencji między nimi; przy czym tylko w cywilizacji łacińskiej dualizm prawny wyłania się z podłoża moralnego nie determinując opozycji czy dwoistości między życiem indywidualnym a zbiorowym²⁶.

Co istotne, Koneczny podnosi, że prawo: *nie jest wartością, ustanowioną apriorycznie, jedynie dla wyrażenia hołdu wartościom i formułom prawnym, lecz wyrastać musi z panujących zasad moralnych, i to właśnie świadczy o jego wartości*²⁷. Dlatego wiodącą rolę w powstaniu i rozwoju cywilizacji zajmują wzajemne związki prawa i etyki: *prawo i etyka związane są ze sobą tak ściśle, iż do rozwoju prawa niezbędnym jest rozwój etyki, jako nauki o moralności. Nie oddziałują atoli prawo na etykę (...); choćby największy rozwój nauki i prawa nie będzie mieć wpływu na naukę etyki. W tym szczególnym prawie przejawia się starszeństwo etyki i przodownicze jej stanowisko. Rozwój naukowy etyki na większą skalę, wydoskonalenie jej metod, zdobycie dla niej nowych widnokręgów, stanowiłby zarazem epokę w rozwoju nauki prawa*²⁸. Z drugiej jednak strony: *etykę wytwarza społeczeństwo, a prawo pochodzi od państwa. Państwo musi używać przymusu, a zatem etyka mu nie wystarczy; w zakresie państwowym siłą duchowej musi towarzyszyć fizyczna, materialna. Między tymi dwoma systemami siła winna panować harmonia*²⁹. Rozważanie tematyki prawa w teorii Konecznego, czy to w paradygmacie pozytywistycznym, prawnonaturalnym czy też realistycznym prowadzi zatem ku zintegrowanemu podejściu łączącemu filozofię tej dyscypliny z etyką, w badaniu zgodności postępowania ludzkiego z normami wpisanymi w porządek ustalony i przekazywany pokoleniowo w danej organizacji form życia zbiorowego (z prawem stanowionym, odpowiadającym historycznie rozwojowi społecznemu czasu i przestrzeni, łącznie)³⁰; determinuje to przyjęcie aposteriorycznej metody badań. Należy tu jednak uczynić istotne zastrzeżenie. Każda cywilizacja dysponuje własną etyką, osadzoną wokół historycznie i permanentnie kształtowanego zespołu norm postępowania, uznanego za moralnie właściwe dla

²⁵ F. Koneczny, *O wielości cywilizacji ...*, dz. cyt., s. 69; szerzej na temat trójprawa, por. Tamże, s. 48-56, 79-96.

²⁶ Szersze uwagi na temat podejścia do funkcjonowania prawa prywatnego i publicznego i uzgodnień relacji między nimi (monizm i dualizm prawny), zob. następny podpunkt opracowania.

²⁷ F. Koneczny, *Państwo i prawo w cywilizacji łacińskiej...*, dz. cyt., s. 236.

²⁸ *Ibidem*, s. 36.

²⁹ F. Koneczny, *O wielości cywilizacji...*, dz. cyt., s. 227.

³⁰ P. Bezat, *Poglądy polityczno-prawne Feliksa Konecznego*, Dom wydawniczy „Ostoja” 2004, s. 13.

danej formy życia zbiorowego (społeczeństwa, państwa), czasu i miejsca; nie istnieje jej powszechny wymiar³¹.

Autor potwierdza koncepcję, że etyka jako nauka filozoficzna jest pochodną rozumowego – intelektualno-ontologicznego badania ogólnie przyjętych zasad życia moralnego³². *Rozpiętość w pojęciach jest tym większa, iż z biegiem czasu wyodrębniły się cywilizacje, a każda ma swoją etykę. Niemniej istnieją jednak pewne normy umysłowe, wspólne wszystkim etykom bez wyjątku, pewne pojęcia abstrakcyjne, które znajdujemy w każdej cywilizacji, tylko że z pojęcia wspólnego wysnuwa każda inne wnioski. Czyli innymi słowy: wspólną zasadę stosuje każda cywilizacja odmiennie, przy czym zdarzają się przeciwieństwa nawet diametralne*³³. W tym świetle proponuje analizę funkcjonowania w danej zbiorowości, wzajemnie zachodzących na siebie, tzw. *generalii etyki*; są nimi:

- a. obowiązek (powinność) – zespół, korelujących z prawem moralnym. norm skodyfikowanych lub zwyczajowych, przyjętych w danym społeczeństwie (zbiorowości), do których stosowanie się przez jednostkę, warunkowane jest odpowiedzialnością (moralny/etyczny, prawny, osobisty powszechny);
- b. bezinteresowność – uwidaczniana zwłaszcza w ochronie praw człowieka, czynach znamionujących wyrzeczenie czy nawet heroizm;
- c. odpowiedzialność – w życiu publicznym traktowana jako etyczna sankcja w zorganizowanym jej ustroju;
- d. sprawiedliwość – postrzegana w kategoriach bezinteresowności jako suma rozumu i sumienia (zmysłu moralnego, rozumu praktycznego) a przy jej wymierzaniu jako wartość użyteczna oraz
- e. stosunek do pracy i czasu, których społeczne poczucie stanowi wyznacznik życia zbiorowego i łączy się z odpowiedzialnością³⁴.

Analizy cywilizacji wyłoniły w teorii F. Konecznego istotę ich spójności i różnicowania od innych ich typów. Autor skonstruował narzędzie badawcze w postaci *Quincunx*-u (pięciomianu bytu), stanowiące centralne pojęcie Jego teorii. Wyróżnił pięć kategorii bytu: dobro (moralne) i prawda (przyrodzona i nadprzyrodzona) – przynależne sferze duchowej, zdrowie i dobrobyt (majątność) – fizycznej (cielesnej) oraz łączące je – piękno; wskazał, że składają się one na jedność człowieka. Dobro ontyczne, stojące najwyżej w hierarchii jest transcendentalną własnością bytu; celem jednostki jest rozwój (we wszystkich aspektach życia, w tym intelektualnym i twórczym) a społeczeństwa dążenie do dobra wspólnego (jego członków

³¹ F. Koneczny, *Rozwój moralności*, Warszawa 2021, s. 23-25.

³² *Tamże*, s. 68.

³³ F. Koneczny, *Harmider etyk*, „Człowiek w Kulturze” 1998, nr 10, s. 206.

³⁴ *Ibidem*, s. 205-212.

i ogółem), realizowanego na poziomie państwa, w oparciu o jego założenia przez odpowiedni system prawno-organizacyjny i wymiar sprawiedliwości. Takie założenia legły u podstaw cywilizacji łacińskiej.

Cywilizacja łacińska w konstrukcie Feliksa Konecznego

Feliks Koneczny uznając cywilizacje za metody organizacji życia zbiorowego wspólne dla różnych kultur, zespolonych w ramach danego ich typu, wyodrębnił kilkadziesiąt historycznych; z ówczesnych Autorowi zaproponował podział na: sakralne (żydowska, bramińska) i niesakralne z supremacją sił: 1) fizycznych, w którym życie publiczne oparte jest na: a) prawie prywatnym (turańska, arabska, chińska), b) prawie publicznym (bizantyńska); 2) wyznacznikach duchowych (łacińska)³⁵. Różnią się one przede wszystkim w sferze etyki, jej podłoża i konsekwencji przekładanych na system organizacyjno-prawny życia zbiorowego (społeczeństwa, narodu, państwa), *ergo Quincunxe*-em. Za najdoskonalszą z nich, pełną i wewnętrznie zintegrowaną, z supremacją sił duchowych, stojącą na szczycie hierarchii uznawał On cywilizację łacińską – osiągnącą najwyższy stopień rozwoju życia zbiorowego jakim jest naród³⁶; jej źródeł upatrywał w trzech filarach: klasycznej filozofii greckiej, tradycji prawa rzymskiego i religii chrześcijańskiej, w ogólności odpowiadających sferom: rozumowej, duchowej i materialnej³⁷. Zgodnie z orientacją światopoglądową i neotomistyczną antropologią, uznawał religię za ważny i konstruujący element życia publicznego (zarówno w postaci kultów lokalnych, wierzeń politeistycznych jak i monoteizmu): *Nie może być całkowitym życie areligijne; choćby było jak najbardziej wielostronne, do wszechstronności niedostawać mu będzie właśnie życia religijnego. Antyreligijne zaś życie przeciwne jest rozwojowi cywilizacji i musi odbić się niefortunnie na etyce od razu, tudzież na sztukach pięknych, a po niedługim czasie i na innych kategoriach bytu. Skutkiem związków pomiędzy kategoriami fizycznymi a duchowymi, wszelkie okaleczenie duchowych pociąga za sobą potem rozmaite niedostatki, a nawet anormalności także w kategoriach materialnych*³⁸. Przyjmował za wiodącą w ww. typie cywilizacji, kulturę chrześcijańskiego systemu wartości, z dekalogiem wyznania katolickiego jako miernikiem życia zarówno w jego perspektywie prywatnej jak i publicznej, jednakże wskazywał, że wyznacznikiem organizacji życia zbiorowego jest autonomia między Kościołem katolickim a państwem, co implikuje niesakralny jej charakter. Słusznie podnosi się w tym kontekście, że: *Czynnikiem, który odegrał znaczącą rolę w tworzeniu się cywilizacji łacińskiej, było niewątpliwie*

³⁵ F. Koneczny, *O wielości cywilizacji ...*, dz. cyt., s. 234.

³⁶ Jest to oryginalny konstrukt Autora; inni określają ją mianem zachodnioeuropejskiej, por. W. Klag, *Cywilizacja łacińska w myśli Feliksa Konecznego (wybrane zagadnienia)*, „Racjonalia” 2014, nr 4, s. 66.

³⁷ Tamże.

³⁸ F. Koneczny, *O wielości cywilizacji ...*, dz. cyt., s. 177.

pojawienie się nowej religii – chrześcijaństwa, które w szczególności w płaszczyźnie moralnej (etycznej) ukonstytuowało uniwersalne wartości życia społecznego. Chrześcijaństwo, a w szczególności chrześcijaństwo zachodnie, czyli katolicyzm, za najwyższą normę uznało [duchową] kategorię dobra [synkretycznie wiążącą się z kategorią Prawdy], co umożliwiło budowanie społeczeństwa uniwersalnego opartego o zasadę solidarności oraz ukształtowanie się personalistycznego podejścia do drugiego człowieka³⁹. Koneczny podkreślał, że autonomiczna wola jednostki do adaptacji religii i ideałów, jej poczucie godności i nadrzędność etyki, sprzyja rozwojowi osobowemu⁴⁰ i życiu zbiorowemu: *tylko w cywilizacji łacińskiej realizuje się pełnia qincunxa, a wszechstronny rozwój osoby ludzkiej, przyczynia się do rozwoju gospodarczego społeczeństw tej cywilizacji*⁴¹. Konstytutywną rolę w jej kształtowaniu pełni chrześcijaństwo, w tym – wpływający na społeczność zachodnioeuropejską katolicyzm, odwołujący się do miłości Boga jako stwórcy świata i dekalog jako niedwoisty wyznacznik wszystkich sfer życia człowieka⁴². Dopiero w cywilizacji łacińskiej dzięki katolicyzmowi dokonana się supermacja pierwiastka duchowego nad materialnym⁴³.

Teoria cywilizacji Konecznego z podnoszonym przez Autora prymatem jej łacińskiej – chrześcijańskiej kultury, skłania także do refleksji w perspektywie etyczno-prawnej, odnoszącej się do metody organizacji życia zbiorowego (ustroju społecznego). Należy zgodzić się z poglądem, iż: *Etyka cywilizacji łacińskiej jest etyką katolicką, bo cywilizacja ta jest dziełem Kościoła, składa się z narodów wychowywanych przez Kościół. Etyka może obejmować życie społeczne, rodzinne, państwowe, narodowe w zależności od cywilizacji. Etyka w cywilizacji łacińskiej jest [uniwersalistyczna i tożsama dla życia prywatnego i publicznego oraz] totalna, to znaczy obejmuje wszystkie elementy życia zbiorowego człowieka*⁴⁴; jest też tożsama dla życia prywatnego i publicznego.

Cywilizacja łacińska jest oparta na: wyemancypowanej z rodu, autonomicznej rodzinie monogamicznej jako podstawowej komórce społecznej, z równym statusem w dożywotnio zawieranych małżeństwach; dąży do zniesienia niewolnictwa, innych form wykorzystywania człowieka i przejawów degradacji moralnej, tj. prostytutcja, homoseksualizm, pedofilia oraz przeniesienia „prawa zemsty” do sądownictwa publicznego. Adaptacja prawa rzymskiego doprowadziła do wyodrębnienia sfer

³⁹ W. Klag, *Cywilizacja łacińska w myśli...*, dz. cyt., s. 70-71.

⁴⁰ Przy czym kracjonistyczne podłoże katolicyzmu może ograniczać w indywidualnym rozwoju osobowym: *Trojaka (...) walka o byt: materialna, moralna i umysłowa. (...) Czy nie najcięższa bywa walka o byt moralny, pośród ciągłych pokus?* F. Koneczny, *Rozwój moralności*, Komorów 1997, s. 94.

⁴¹ Tamże, s. 73-74.

⁴² F. Koneczny, *Państwo i prawo w cywilizacji łacińskiej...*, dz. cyt., s. 98-99, 128.

⁴³ W. Klag, *Cywilizacja łacińska w myśli...*, dz. cyt., s. 71.

⁴⁴ Tamże, s. 77.

życia prywatnego i publicznego, łączonego w systemie, pojmowanego jako dogmat, dualizmu prawnego, nienarzuconego a wyłonionego aposteriorycznie ze wspólnego podłoża moralno-etycznego i relacji społecznych, w którym to państwo zobowiązane jest służyć dobru społeczeństwa i jego członkom; stanowi opozycję do monizmu: prawa prywatnego (właściwego modelowi rodowemu) i publicznego (apriorycznego i marginalizującego prywatny jego wymiar). Źródłami prawa traktowanego jako zespół norm (nakazów i zakazów) są według Autora: władza lub poprzedzająca ją historycznie etyka czy szerzej w cywilizacjach typu sakralnego system religijno-aksjologiczny, stanowiące podłoże prawa, bądź narzuconego – niekiedy oderwanego od norm i wartości obowiązujących w danym zrzeszeniu, bądź wyłonionego. Podążając za tomistycznym jego ujęciem, F. Koneczny osadza koncepcję cywilizacji i prawa w metodzie porządkowania ustroju życia zbiorowego, przede wszystkim publicznego, uwzględniając, że w przypadku najstarszych zrzeszeń obowiązywało prawo prywatne, zwłaszcza w formule *trójprawa*⁴⁵. Instytucja państwa, postrzeganego przez Autora jako forma zrzeszenia rządzących i rządzonych za pomocą administracji, *stricte* łączy się z pojęciem społeczeństwa i narodu jako wyższej jego formy, znamionującej kontynent europejski⁴⁶, implikujących wyodrębnienie obszaru życia i prawa publicznego. Ze względu na metodę organizacji dzieli je na biurokratyczne i obywatelskie, przy czym to ostatnie znamionuje cywilizację łacińską, chociaż i w jej zakresie przestrzega przed pokusami nadmiernej ingerencji państwa w sferę życia prywatnego, zachodzącą zwłaszcza w przypadku braku wystarczającego nadzoru społecznego nad jego administracją⁴⁷.

Prawo w nurcie historyzmu ewoluuje w czasie i przestrzeni, odpowiadając zmianom i celom cywilizacyjnym. W swej prywatnej i publicznej dziedzinie rozwija gałęzie prawa materialnego (karnego, cywilnego administracyjnego etc.) i formalnego (procesowego) i stosowne ich zbiory (np. kodyfikacje) wraz z judykaturą i doktryną. F. Koneczny podkreśla kluczowe – i jak się wydaje wciąż aktualne wobec nasilającego się zjawiska mieszania się cywilizacji – zagrożenia wynikające z przerostu formalizmu i komentatorstwa nad moralnością: *formalistyka stanowi wylegarnię kruczków i wykrętów, wytwarza się istne żonglerstwo formalnościami, raj dla wszelkiego blumizmu. Nie obejdzie się prawo bez formalności, lecz zmuszą one mieć swoje granice, które wskaże rozważanie prawa ze stanowiska syntezy. Formalność prawna*

⁴⁵ A. Andrzejuk, *Słownik terminów. Św. Tomasz z Akwinu, Suma Teologiczna*, t. 35, Warszawa-Londyn 1998, s. 161.

⁴⁶ F. Koneczny, *Polskie Logos a Ethos. Roztrząsanie o znaczeniu i celu Polski*, t. I, Warszawa-Komorów 2001; F. Koneczny, *Prawa dziejowe*, Warszawa-Komorów 2001.

⁴⁷ F. Koneczny, *Państwo i prawo w cywilizacji łacińskiej...*, dz. cyt., s. 61, 78-80; F. Koneczny, *Rodowód monizmu prawniczego*, „Człowiek w Kulturze” 1998, nr 10, s. 223; L. Gawor, *O wielości cywilizacji...*, dz. cyt., s. 76.

*jest potrzebna do wartości istoty aktu prawnego, lecz ta sama formalność nie posiada żadnego znaczenia, jeżeli jej nie towarzyszy istota prawa, tj. słuszność sprawy. Zwłaszcza nie może mieć znaczenia formalność oparta na kłamstwie. Nadawanie waloru kłamstwu świadczyłoby o złej woli, o blumizmie. Ani nawet najdokładniejsza formalność i najskrupulatniejsza, nie może posiadać tej mocy, iż by bezprawiu nadać moc prawa. (...) Etyka i prawo są w dziejach cywilizacji sprzężone ściśle, bo powinny tworzyć jedną całość, zgodną w motywach i przejawach. Niezgodność stanowi zawsze klęskę publiczną. Nie ma tożsamości zrzeszeniowej bez jedności etycznej; harmider etyk podważa ściany budowli społecznych i państwowych. Poczucie zrzeszeniowe wymaga również jednakowych pojęć o prawie; stanowi to zresztą prostą konsekwencję jedności etycznej⁴⁸. Orzecznictwo powinien sprawować niezawisły, niezwiązany z jakimkolwiek stronnictwem politycznym sąd (włącznie z szeroko rozumianym wymiarem sprawiedliwości, obejmującym organy ścigania i wykonawcze – tj. policję i prokuraturę oraz więziennictwo), a nie urzędnik, stosujący paragrafy bez względu na sprawiedliwość, ocenę moralną i sumienie. Podejście to pozostaje w duchu myśli św. Tomasza z Akwinu: *władza musi zapewnić dobre prawodawstwo i sprawne jego egzekwowanie, co powstrzyma ludzi złej woli od niegodziwości*⁴⁹.*

Podsumowanie i wnioski

Teoria cywilizacji Feliksa Konecznego i wnioski z niej wypływające implikuje refleksje ogólniejszej natury, wskazujące na ciągłość jej aktualności i potrzebę rozważania również a może zwłaszcza współcześnie.

Autor podnosi problem zderzania się⁵⁰ cywilizacji. *Każda cywilizacja, póki jest żywotną, dąży do ekspansji; toteż gdziekolwiek zetkną się z sobą dwie cywilizacje żywotne, walczyć z sobą muszą. Wszelka cywilizacja żywotna, nie obumierająca, jest zaczepną. Walka trwa, dopóki jedna z walczących (...) nie zostanie unicestwiona; samo zdobycie stanowiska cywilizacji panującej walki bynajmniej nie kończy. Jeżeli istniejące obok siebie cywilizacje mieszczą się obok siebie w obojętnym spokoju, widocznie obie pozbawione są sił żywotnych*⁵¹.

Aktualnie brzmi następująca konstatacja: *Nie ma syntez; są tylko trujące mieszanki. Cała Europa choruje obecnie na pomieszanie cywilizacji; oto przyczyna wszystkich „kryzysów”. Jakżeż bowiem można zapatrywać się dwojako, trojako (a w Polsce nawet czworako) na dobro i zło, na piękno i szpetność, na szkodę i pożytek, na stosunek społeczeństwa i państwa, państwa i Kościoła; jakżeż można mieć równocześnie czworaką*

⁴⁸ F. Koneczny, *Państwo i prawo w cywilizacji łacińskiej...*, dz. cyt., s. 36-37, 75-76; F. Koneczny, *Harmider etyk*, „Człowiek w Kulturze” 1998, nr 10, s. 205-212.

⁴⁹ A. Andrzejuk, *Filozofia moralna w tekstach Tomasza z Akwinu*, Warszawa 1999, s. 91.

⁵⁰ S.P. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Warszawa 2018.

⁵¹ F. Koneczny, *O wielości cywilizacji ...*, dz. cyt., s. 240.

etykę, czworaką pedagogię?! Tą drogą popaść można tylko w stan a cywilizacji, co mieści w sobie niezdatność do kultury czynu. Następuje kręcenie się w kółko, połączone ze wzajemnym zżeraniem się. Oto obraz dzisiejszej Europy!⁵² F. Koneczny podnosi, że nie ma cywilizacji ogólnoludzkiej; nie ma też możliwości cywilizowania człowieka na dwa sposoby, jako że występuje wówczas zantagonizowana różnorodność zjawisk burząca współmierność w świecie ducha (na poziomie cywilizacji, państwa, społeczeństwa, rodziny ergo w sferze publiczne i/lub prywatnej).

Wielocywilizacyjność w obrębie jednego jej typu skutkuje upadkiem lub stanem acywilizacyjnym a synteza możliwa jest jedynie pomiędzy kulturami tej samej cywilizacji. *W praktyce wielocywilizacyjne państwo może tylko wtedy istnieć, gdy podstawą jego jest silna armia, jakiś aparat fizycznego przymusu (...). Toteż (...), na planie dalszym i drugorzędne w sferze działań społecznych jest dobro członków społeczności. Tak oto polityka staje się oderwaną od swego właściwego celu. Wypływa stąd niezwykle cenny wniosek: w państwie obejmującym wiele cywilizacji polityka siłą rzeczy musi być oderwana od zasad moralnych* [ergo nieoparta na dobrowolności, przyjmująca prymat fizyczny a nie duchowy, niesprzyjająca rozwojowi osobowemu i odpowiedzialności]⁵³. Kwestia ta wymaga rozważenia w kontekście uzupełniania łańciskiej cywilizacji europejskiej innymi jej typami (np. arabską), poprzez dynamiczny proces migracyjny, zachodzący od ponad pół wieku, a w szczególności od drugiej dekady XXI wieku i sposób przyjęty dla ich integracji i inkluzji w krajach Europy Zachodniej. Zwłaszcza wobec obserwowanych dychotomii cywilizacyjnych, tj. sakralizm z jego formalizmem i ekskluzywnością, występujących np. w grupach wyznających religię islamu, ahistoryzm w postaci braku refleksji nad możliwością powtórzenia tragicznych wydarzeń z dziejów ludzkości, zmniejszanie się poczucia narodowego jako kulturowego aspektu cywilizacyjnego; ponadto supremacja gromadności, o rozmywającej się w zbiorowości odpowiedzialności, odrywającej to pojęcie od indywidualnego kontekstu i mechanicyzm w podejściu do tworzenia i stosowania prawa, przeciwstawnym wpisywaniu jego przepisów i ich wykładni w sferę etycznych obowiązków i sankcji.

Należy też podnieść, że tradycyjny system aksjologiczny chrześcijańskiej cywilizacji łańciskiej jest sukcesywnie i coraz gwałtowniej wypierany przez globalizujące się, negatywne aspekty zwesternizowanych wzorców medialnej kultury Zachodniej⁵⁴;

⁵² *Ibidem*, s. 241.

⁵³ P. Skrzydlewski, *Polityka i jej determinanty cywilizacyjne, w świetle nauki o cywilizacjach Feliksa Konecznego*, „Człowiek w Kulturze” 1998, nr 10, s. 70-72.

⁵⁴ Pojęcia „Zachód” i „społeczeństwo zachodnie” budzą wątpliwości: *Na jakiej podstawie i z jakiej przyczyny zróżnicowana ludność Europy Zachodniej jest postrzegana jako jednolita formacja, zwana „Zachodem” lub „społeczeństwem zachodnim”? Elias dostrzegał tę trudność, dokonał bowiem różnicowania językowego: pojęcie „cywilizacja” ma zasadniczo zbliżone znaczenia w językach francuskim i an-*

obrazuje to – odzwierciedlający wypieranie personalizmu – pojawiający się w pewnym sensie prymat indywidualistycznej cywilizacji śmierci nad cywilizacją życia, określanych tak według koncepcji Jana Pawła II i Pawła VI⁵⁵. Słusznym jest pogląd, że: *Przyjmowana w zasadzie jako aksjomat teza o technologicznym determinancie awansu kultury do rangi cywilizacji uwidoczniała dychotomię – rozróżniającą kulturę duchową od cywilizacji definiowanej jako kultura materialna. Rozwój cywilizacyjny – postęp, staje się więc w tym ujęciu rozwojem materialnym, kultura zaś ma wymiar przede wszystkim symboliczny*⁵⁶. Powstaje więc istotna wątpliwość. Wpisanie pojęć *cywilizacji* i *kultury* w paradygmat linearnego i permanentnego postępu, zwłaszcza wobec implikacji: ekspansji kultury Zachodniej i impaktu technologii informacyjno-komunikacyjnych oraz – co szczególnie istotne – zwiększających swoją liczbę, razem obszar i pogłębiających się konfliktów o różnym poziomie i skali, skłania do rozważań nad: *definiens* i *desygnatami* obydwu nazw i relacji między nimi oraz ustaleniem kryteriów oceny danych *cywilizacji* i wyższości jednych nad drugimi. Wątpliwe jest też, czy we współczesnej kulturze celem człowieka i motywem jego postępowania jest realne dobro w rozumieniu jedynego motywu każdego, świadomego i wolnego ludzkiego zachowania⁵⁷ i czy w istocie zadaniem cywilizacji wciąż jest – nawet w założeniach apriorycznych – zachowanie równowagi i harmonii między pierwiastkami ciała i ducha, przejawami życia wewnętrznego i zewnętrznego a systemem prawa⁵⁸.

Dla problematyki bardziej jednoznacznego i stosownego do obecnych czasów reinterpretowania tytułowych pojęć i ustrukturyzowania wzajemnych zależności między nimi, odniesienia wynikające z teorii cywilizacji F. Konecznego wydają się szczególnie pożądane i powinny być pogłębiane i kontynuowane.

Bibliografia

- Andrzejuk A., *Filozofia moralna w tekstach Tomasza z Akwinu*, Wydawnictwo Navo, Warszawa 1999.
 Andrzejuk A., *Słownik terminów. Św. Tomasz z Akwinu, Suma Teologiczna, t. 35*, Wydawnictwo Navo, Warszawa-Londyn 1998.

gielskim, natomiast odmienne w języku niemieckim. W znaczeniu francusko-angielskim cywilizacja jest sumą osiągnięć Zachodu albo całej ludzkości. W znaczeniu niemieckim oznacza tylko zewnętrzne aspekty działalności ludzkiej i ma mniejszą wartość niż kultura, B. Działoszyński, dz. cyt. s. 10.

⁵⁵ B. Bassa, „Cywilizacja śmierci” i „kultura miłości” w nauczaniu Jana Pawła II, „Studia nad Rodziną” 2011, nr 1-2, s. 15-29; R. Wójtowicz, *Cywilizacja miłości wobec kultury konsumpcyjnej. Wybrane zagadnienia filozofii społecznej Jana Pawła II*, „Przegląd Religioznawczy” 2020, nr 2, s. 53-65.

⁵⁶ P. Skrzydlewski, *Cywilizacja* [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, <http://ptta.pl/pef/pdf/c/cywilizacja.pdf> [dostęp 3.04.2024].

⁵⁷ M.A. Krąpiec, „Państwo jako rozumny ład dobra”, *Człowiek w Kulturze* 1998, nr 10, s. 12.

⁵⁸ J. Zieliński, *Teoria cywilizacji według...*, dz. cyt., s. 292.

- Bassa B., „Cywilizacja śmierci” i „kultura miłości” w nauczaniu Jana Pawła II, „Studia nad Rodziną” 2011, nr 1-2, s. 15-29.
- Bezat P., *Poglądy polityczno-prawne Feliksa Konecznego*, Krzeszowice 2004.
- Działożyński B., *Cywilizacja. Szkice z dziejów pojęcia w XVIII i XIX wieku*. Warszawa 2018.
- Fergusson A., *An Essey on the Historyk of Civil Sociaty* (1783).
- Gawor L., *O wielości cywilizacji. Filozofia społeczna Feliksa Konecznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Skłodowskiej, Lublin 2002.
- Huntington S.P., *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Warszawa 2018.
- Klag W., *Cywilizacja łacińska w myśli Feliksa Konecznego (wybrane zagadnienia)*, „Racionalia” 2014, nr 4, s. 66-92.
- Koneczny F., „Rozwój moralności”, Warszawa – Komorów 2000.
- Koneczny F., *Harmider etyk*, „Człowiek w Kulturze” 1998, nr 10, s. 205-212.
- Koneczny F., *O wielości cywilizacji*, Stowarzyszenie im. Przemysła II Cyfrowa Biblioteka Myśli cyfrowej (na podstawie Gebethner i Wolff, Kraków 1935).
- Koneczny F., *Polskie Logos a Ethos. Roztrząsanie o znaczeniu i celu Polski*, t. I, Wydawnictwo Antyk, M. Dybowski, Warszawa – Komorów 2002.
- Koneczny F., *Państwo i prawo w cywilizacji łacińskiej*, Wydawnictwo Antyk, Warszawa- Komorów 2001.
- Koneczny F., *Prawa dziejowe*, Wydawnictwo Antyk, M. Dybowski, Warszawa-Komorów 2001.
- Koneczny F., *Rodowód monizmu prawniczego*, „Człowiek w Kulturze” 1998, nr 10, s. 213-225.
- Koneczny F., *Rozwój moralności*, Wydawnictwo Capitol, 2021.
- Krapiec M.A., *Państwo jako rozumny ład dobra*, „Człowiek w Kulturze” 1998, nr 10, s. 5-12.
- Mirabeau H.G., *L'ami des Holmes an traite de la population* (1762). Whitefish 2009.
- Piowowski J., *Trzy filary kultury bezpieczeństwa*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje” 2016, nr 24, s. 9-21.
- Skrzydlewski P., *Cywilizacja* [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, <http://ptta.pl/pef/pdf/c/cywilizacja.pdf> [dostęp 3.04.2024].
- Skrzydlewski P., *Polityka i jej determinanty cywilizacyjne w świetle nauki o cywilizacjach Feliksa Konecznego*, „Człowiek w kulturze” 1998, nr 10, s. 59-78.
- Szacki J., *Historia myśli socjologicznej*, PWN, Warszawa 2002.
- Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, T I/III, PWN, Warszawa 1978.
- Wójtowicz R., *Cywilizacja miłości wobec kultury konsumpcyjnej. Wybrane zagadnienia filozofii społecznej Jana Pawła II*, „Przegląd Religioznawczy” 2020, nr 2, s. 53-65.
- Zieliński J., *Teoria cywilizacji według Feliksa Konecznego*, „Studia Koszalińsko-Koło-brzeskie” 2019, nr 26, s. 289-303.

Biogramy autorów

Ks. dr Jacek Rosa – adiunkt w Instytucie Nauk Społecznych w Akademii Policji w Szczytnie i w Instytucie Bezpieczeństwa Międzynarodowego w Akademii Sztuki Wojennej w Warszawie. Tytuł doktora bioetyki uzyskał na Wydziale Bioetyki w Ate-neo Pontificia Regina Apostolorum w Rzymie. Specjalizuje się w zagadnieniach bio-etycznych i filozoficznych w kontekście personalizmu chrześcijańskiego, elemen-tów bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego. Autor kilkunastu publikacji naukowych i popularno-naukowych.

Katarzyna Badźmirowska-Masłowska – doktor nauk prawnych (prawo karne i kryminologia). W latach 1998–2003 pracownik funkcyjny w Biurze Krajowej Rady

Radiofonii i Telewizji i Ministerstwie Kultury; członkini grup roboczych Rady Europy (*media division*), ekspert w procesie negocjacji Polski do wejścia do Unii Europejskiej (obszar — Kultura i polityka audiowizualna). Od 2006 r. adiunkt Akademii Obrony Narodowej, następnie Akademii Sztuki Wojennej. Autorka ekspertyz zagranicznych i krajowych, uczestniczka badań naukowych. Członek komitetów organizacyjnych, naukowych, moderator i prelegent międzynarodowych i krajowych konferencji w zakresie zagadnień prawnych i bezpieczeństwa. Doświadczony dydaktyk.